

Helsinkiški bilten

**HELSINŠKI ODBOR
ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI**
Rige od Fere 20, Beograd;
tel. 011/3032-408; fax. 2639-437;
e-mail: office@helsinki.org.rs
http://www.helsinki.org.rs

BR.67 // AVGUST 2010

MEDIJI U SRBIJI: DEZORIJENTISANI I U FUNKCIJI STATUS QUO

Medijska scena u Srbiji je samo refleksija situacije u društvu: dezorijentacije i moralne devastacije. Pogotovo zato što su mediji, kao i sve ostale nacionalne institucije dale punu podršku nacionalnom projektu, čiji je simbol krajem XX veka bio Slobodan Milošević. Njihova slabost se očituje, pre svega u odnosu prema prošlosti, koji je sličan ili istovetan većini političkih aktera, kao i odnosu prema transformaciji društva nakon što je prošlo kroz radikalni nacionalizam.

Kao taoci nacionalnog projekta, mediji u Srbiji tokom proteklih deset godina nisu postali važan, autnoman akter društvene transformacije. Umesto da u procesu (očekivane) demokratizacije i etabliranja novog vrednosnog sistema (nakon smene režima Slobodana Miloševića) postanu važni činioци tih procesa, mediji su ostali na njihovoj margini, bez obzira što je medijska scena u međuvremenu postala znatno razuđenija. Povećanje broja medija, i štampanih i elektronskih, nije rezultiralo podizanjem profesionalnog nivoa, u velikoj meri urušenog tokom desetogodišnje Miloševićeve vlasti. Tabloidizacija je postala gotovo opšti trend, profesionalni sunovrat je nastavljen, kao i vrednosna konfuzija. Istovremeno, prostor za autonomno pozicioniranje u odnosu na formalne i neformalne centre moći se permanentno sužava.

U odsustvu formalno-pravnog okvira koji bi istovremeno garantovao punu slobodu delovanja u promovisanju i zaštiti javnog interesa, ali ih obavezivao i na odgovornost, mediji su „promoteri“ i „zaštitnici“ uticajnih lobija iz političke i ekonomske sfere, anonimnih grupa i njihovih interesa, kao i interesa svojih, široj javnosti uglavnom nepoznatih vlasnika.

Upravo ovi razlozi doprineli su tome da su novinari u Srbiji izloženi svakovrsnim pritiscima, zastrašivanju, grubim fizičkim nasrtajima, čak i životno ugroženi. Učestale pretnje i napadi na novinare poznate u javnosti po antinacionalističkim stavovima (Dejan Anastasijević, autorke „Peščanika“, Brankica Stanković, Teofil Pančić) navodi na ozbiljnu sumnju da iza njih stoje organizovane desničarske grupe, čiji su mentori uticajni konzervativni krugovi političke, intelektualne i verske elite.

Osim toga, materijalna situacija novinara je veoma loša, jer su generalno malo i neredovno plaćeni za svoj rad, nemaju radnu i profesionalnu sigurnost i ne uživaju nikakve socijalne beneficije. Egzistencijalnoj ugroženosti dodatno je doprinela ekonomsko-finansijska kriza koja je posebno pogodila medije.

AFERA WAZ

Nedavna najava čelnih ljudi nemačke medijske kompanije WAZ, da će se (nakon višegodišnjeg prisustva i značajnih ulaganja) povući iz Srbije, bila je svojevrsni katalizator situacije na medijskoj sceni. Na dramatičan način otvorena su neka od tih, za medije, suštinska pitanja. Prvenstveno kada je reč o vlasništvu i načinu na koji se ono, u generalno netransparentnoj privatizaciji stiže (i) nad medijima.

Različite verzije "istine" o razlozima zbog kojih se poznata nemačka medijska korporacija WAZ¹ odlučila da ode, ogolilo je uslove poslovanja u Srbiji, naročito u medijskoj sferi. Ispostavilo se, naime, da WAZ ne može da preuzme većinski paket akcija u *Večernjim novostima*,² listu koga je pre nekoliko godina kupio, poštujući i primenjujući pri tom „domaća pravila igre“. Naime, kako su se pregovori odigravali i ugovori potpisivali u vreme mandata vlade Vojislava Koštunice (2005-2008), nemačkoj kompaniji je sugerisano da taj posao u njeno ime i za njen račun obave

domaći biznismeni, pa je to i učinjeno. Kada je, međutim, WAZ konačno transakciju hteo da ozvaniči i preuzme većinski udeo u *Večernjim novostima*, u prvoj polovini 2010. godine, nije uspeo. *Komisija za zaštitu konkurencije* je formalno onemogućila preuzimanje većinskog udela u vlasništvu, tako što WAZ nije dala odgovarajuću dozvolu. Tek tada je ceo slučaj dospao u javnost, najpre samo kao najava WAZ da se povlači iz Srbije. Imena koja su se u medijima povodom afere najčešće spominjala su Manojlo Vukotić (dugogodišnji direktor i glavni urednik *Večernjih novosti*), Milan Beko, poznati biznismen (uz njega, ređe i Miroslav Mišković) i Stanko Subotić, "kontroverzni biznismen" koji živi i radi u Švajcarskoj.

Afera WAZ jos uvek traje, a njen epilog jos nije poznat. U tekstu nedeljnika *Vreme*, kao svojevrsnom rezimeu teme koja je nekoliko sedmica dominirala medijima, se, između ostalog, ističe: "WAZ, Milan Beko i Stanko Subotić i posrednici (Manojlo Vukotić i drugi) odlučili su da preuzmu novine i kioske u ovoj zemlji. Sklopili su ugovore, organizirali javnost i brokere, osnovali firme (ne-srpske). Onda su se posvađali. WAZ kao finansijer, nije postupio po slovu ugovora... oslonio se na 'domaće snage' koje će 'na brzaka'

1 WAZ u Srbiji ima 50 posto učešća u *Politici* (novine i magazini), 55 posto u novosadskom *Dnevniku* i znatan deo distributivne mreže štampe.

2 *Večernje novosti* su inače izrazito bliske nacionalno-konzervativnoj opciji, ili kako kaže Svetislav Basara, književnik srednje generacije, one su "službeni glasnik srpskog naroda".

obaviti posao”³. WAZ je u međuvremenu, uz pomoć austrijske arbitraže dobio jednu od tri firme Milana Beka (“Ardos Holding”) registrovanu u Austriji, koja drži 24 odsto akcija Večernjih novosti. Rasplet će možda uslediti najesen, kada WAZ bude (kako je najavio) preuzimao i ostale dve firme Milana Beka, registrovane takođe u inostranstvu, koje “drže” preostalih četrdesetak odsto akcija Večernjih novosti.

Skandal sa WAZ će imati implikacije na ekonomske odnose Srbije i Nemačke, koja je ubedljivo najveći strani finansijer i investitor u Srbiji. Ponašanje određenih krugova u Srbiji prema WAZ komentarisao je i nemački ambasador u Beogradu Wolfram Mas, uz napomenu da će to uticati i na druge potencijalne investitore u Srbiju. To je svakako velika i ozbiljna tema koja zaslužuje posebnu pažnju. U ovom kontekstu, međutim, znatno je indikativnija sa stanovišta vlasničke strukture u medijima u Srbiji. Pokazalo se naime, da se privatizacija medija odvijala bez jasnih pravila i transparentnosti, posebno u pogledu vlasničke strukture. Ne zna se, na primer, i dalje ko je vlasnik Večernjih novosti. Zamenica ministra kulture zadužena za medije Nataša Vučković Lesandrić je, na pitanje ko je vlasnik firme koje poseduju većinski paket akcija Večernjih novosti, odgovorila da se to može naći u registru koji se, kao i firme, vodi u Austriji.

Večernje novosti su samo ilustracija opšteg haosa i netransparentnosti vlasništva u medijima. Praktično, jedino se za dnevni list *Blic* i njegova prateća izdanja (NIN, Alo, 24 sata...) pouzdano zna vlasnik – u celosti švajcarski medijski koncern Ringijer. Takođe, i za najuticajniji politički dnevni list *Politiku*, čijih 50 posto vlasništva još uvek ima WAZ, drugu polovinu ima država, što je apsolutno nezakonito.

Još 2008. godine posebna radna grupa Ministarstva za kulturu sačinila je Nacrt zakona o

nedozvoljenoj medijskoj koncentraciji i javnosti medijskog vlasništva, ali taj dokument nikada nije stigao u Skupštinu. Jedan od autora nacrta Rade Veljanovski tvrdi da su ljudi iz medija bili protiv tog zakona, odnosno da „nije postojao interes da se zna ko su vlasnici“. Prema njegovim rečima, jedan od protivnika ovog zakona bio je, u to vreme predsednik Asocijacije štampanih medija Manojlo Vukotić koji je „udario šakom o sto i tvrdio da takav zakon nikad neće biti usvojen“.⁴

NEISPUNJENA OBEĆANJA

Mediji su bili u fokusu javne pažnje tokom 2009. godine povodom izmena Zakona o informisanju. Zakon je isprovocirao zučnu raspravu, a vladajućoj koaliciji suprotstavilo se i Udruženje novinara Srbije (UNS).

Izmene Zakona o informisanju pripremljene su na inicijativu ministra Mladana Dinkića i njegovog G17 plus i mnogi su tvrdili da je to bio Dinkićev obračun sa dnevnicima Kurir i Glas javnosti, koji su u više navrata negativno pisali o njemu. Glavne primedbe stručne javnosti i samih medija odnosile su se na činjenicu da su izmene Zakona obavljene po hitnom postupku, bez prethodne javne rasprave, kao i na odredbe o drakonskim kaznama i zabrani prenosa osnivačkih prava medija. Istine radi, treba napomenuti da se novousvojene odredbe uglavnom nisu primenjivale.

To pokazuje da su zakonske izmene, koje su novinari interpretirali kao „gušenje slobode štampe“, ostale sporne i nakon njihovog usvajanja u Skupštini Srbije, a u leto 2010, Ustavni sud Srbije je većinu novousvojenih članova proglasio neustavnim.

3 Vreme, 1. jul 2010.

4 Danas 25. juni 2010.

Bez obzira na žestinu rasprava povodom izmena zakona, stiće se utisak da nikome nije (bilo) stalo do sređivanja haotične medijske scene. Iza „principijelne“ rasprave krilo se nastojanje opozicionih partija da iznude pad vlade, odnosno raspisivanje vanrednih izbora. Da se to ne bi dogodilo Liberalno demokratska partija je podržala izmene zakona (ambivalentan odnos imalo je i Nezavisno udruženje novinara Srbije - NUNS), ali je obećavala da će u narednih nekoliko meseci, uz njeno insistiranje, biti donet celi set medijskih zakona. To se, međutim, nije dogodilo, a problemi su se u međuvremenu multiplikovali.

Predstavnici vlasti ne priznaju da su izmene Zakona bile kontraproduktivne. Ministar za kulturu Nebojša Bradić smatra da su izmene i dopune imale smisao i razlog postojanja u vremenu donošenja i da su one „donele pozitivne pomake“.⁵

Međutim, jedina pozitivna stvar u procesu „izmene i dopune“ zakona je afirmacija uloge zaštitnika građana. Ombudsman Saša Janković je zvanično od Ustavnog suda tražio da se izjasni o ustavnosti spornih odredbi, i Sud je odbacio većinu njih, kao neustavne. Ombudsman je tako dobio značajnu bitku u trenutku kada vlast nastoji da diskredituje i praktično onemogući nezavisna regulatorna tela (ombudsmana, poverenika za zaštitu ravnopravnosti, Agenciju za borbu protiv korupcije, poverenika za dostupnost informacijama od javnog značaja...)

DVA UDRUŽENJA

Udruženje novinara Srbije (UNS) i Nezavisno udruženje novinara Srbije (NUNS) su svojevrsni anarhizam nastao kao posledica politike Miloševićevog režima. Naime, u vreme kada je Srbija vodila ratove medijska scena Srbije bila je jasno profilisana: na jednoj su strani bili tzv.

državni, podrazumevalo se, ratno-huškački mediji, a na drugoj tzv. nezavisni mediji. UNS je bezrezervno dao podršku Miloševiću i njegovoj ratnoj politici, dok su izdvojeni novinari nezavisnih medija osnovali NUNS.

Smena režima 2000. godine unela je na medijsku scenu potpunu konfuziju. Nova tzv. demokratska vlast je za sve nove direktore i glavne urednike postavila novinare koji su joj bili bliski, ali među njima i neke predstvanike „državnih medija“ iz Miloševićevog vremena. Ta činjenica takođe ukazuje i na karakter promena 2000. godine. Novonastalom situacijom NUNS se našao na „brisanom prostoru“, jer su nekadašnji prirodni saveznici u borbi protiv Milosevićevog režima sada bili na vlasti.

Nedefinisana „linija razgnaničenja“ između UNS i NUNS prelamala se delimično preko odnosa prema bliskoj prošlosti. UNS se veoma brzo snašao u novoj situaciji i nastavio da bude zastupnik konzervativnog nacionalnog projekta. Njegovi članovi su i dalje svojevremeno, glasni ratni huškači. Mada su odmah nakon promena nosili i „kompleks krivice“ poražene strane, vremenom je ta linija razdvajanja nestala u opstoj relativizaciji odgovornosti koja je postala deo i zvanične politike.

Nakon što je Ljiljana Smajlović postala predsednik UNS, situacija u ovom udruženju se znatno promenila. Ljiljana Smajlović je već gotovo dve decenije veoma uticajna ličnost u medijskoj sferi Srbije. Sve do 2000. godine delovala je u, u to vreme nezavisnim, uglavnom medijima u privatnom vlasništvu (Vreme, Evropljanin, ubijenog Slavka Ćuruvije), da bi nakon smene režima prešla u NiN. Kao novinar dobro pozicionirana u medijima izvan državne kontrole tokom devedesetih godina, imala je izuzetno dobre odnose sa međunarodnim donatorima medija u Srbiji, posebno sa IREX. Zahvaljujući svojoj prodornosti „rukovodila“ je i timom izveštača srbijanskih

medija iz Haškog tribunala, posebno sa suđenja Slobodanu Miloševiću.

U vreme premijerskog mandata Vojislava Koštunice, 2005. godine postavljena je za glavnu i odgovornu urednicu *Politike*. Tada do punog izražaja dolazi njena ideološka pristasnost, koja je bila uočljiva i dok je važila za neprikosnovenog medijskog „arbitra“ sa procesa pred Međunarodnim krivičnim

sudom za bivšu Jugoslaviju (kada je „pravo na fer suđenje“ optuženih, stavljala iznad „prava na pravdu“ njihovih žrtava). Kao jedan od najboljnjih pristalica Vojislava

Koštunice i njegove vizije „srpskog državnog i nacionalnog interesa“, Ljiljana Smajlović je smenjena sa mesta glavnog urednika *Politike* 2008. godine, za što je ona smatrala odgovornim predsednika Srbije, Borisa Tadića.

To je bio prvi ozbiljan udarac u njenoj karijeri. Predsednik Tadić joj je takođe, uskratilo ambadorsko mesto u Kanadi za koje je već bila imenovana. Međutim, nakon toga izabrana je (u proleće 2009) za predsednicu UNS. Na funkciji predsednice UNS pokazale su se njene nesumnjive organizacione i profesionalne sposobnosti. To joj je omogućilo da se nametne za ključnog aktera na medijskoj sceni Srbije, vešto se zaklanjajući iza nespornih principa i načela o slobodi govora i zaštite novinarske profesije od pritiska svih vrsta, a naročito od aktuelne vlasti.

Lično i profesionalno veoma cenjena u konzervativnim, nacionalističkim krugovima srpske intelektualne i političke elite, Ljiljana Smajlović sa sadašnje pozicije koristi svoj uticaj na

oblikovanje (medijske) interpretacije nedavne prošlosti. Ona vešto podržava interpretaciju kojom se u kolektivnoj memoriji ugrađuje teza da je rat u bivšoj SFRJ posledica secesionizma zapadnih republika, uz relativizaciju počinjenih zločina i odgovornosti za njih. Na to upućuje i njen otvoreni sukob sa NUNS koji podržava inicijativu Tužilaštva za ratne zločine da se preispita odgovornost pojedinih novinara, autora ratno-

huškačkih tekstova koji su direktno doprinosili stvaranju atmosfere u kojoj su najbrutalniji ratni zločini bili mogući.

Nakon kratkotrajne krize u rukovodstvu

(novoizabrani predsednik Đorđe Vlajić dao je ostavku iz „ličnih razloga“ nakon nepuna tri meseca), početkom leta 2010 za predsednika NUNS izabran je Vukašin Obradović. Vukašin Obradović, vlasnik i glavni urednik *Vranjskih*, veteran je nezavisnog novinarstva u Srbiji. Aktivan još od devedesetih godina, uspeo je da od svog lista načini jedno od najrelevantnijih regionalnih glasila, često prenošenog i citiranog u prestoničkim medijima. Njegov izbor predstavlja svakako pozitivan pomak u ovoj novinarskoj organizaciji, ne samo zbog Obradovićeve lične energije i entuzijazma da su uhvati u koštac sa mnogobrojnim problemima, već prvenstveno zbog toga što je na taj način odato priznanje medijskim profesionalcima iz unutrašnjosti. Njihova pozicija, naime, s obzirom na uticaj lokalnih moćnika često je mnogo teža i delikatnija u odnosu na položaj vodećih ljudi u „centralnim“ medijima.

Međusobni odnosi dve paralelne novinarske organizacije su dobili na dinamici, posebno nakon donosenja izmena i dopuna Zakona o

informisanju, jer je UNS bio izrazito protiv njih. Međutim, taj organizacioni „paralelizam“ je sve manje istinska potreba zaštite profesije koje predstavljaju, a sve više, reklo bi se, stvar prestiža rukovodećih ljudi u njima. Ni UNS ni NUNS nisu značajnije iskoračili u pravcu definisanja medijskog prostora u skladu sa novonastalim političkim potrebama, ali i sa novim zahtevima vremena. To se pre svega odnosi na okretanje novim (elektronskim) medijima koji u svetu sve više postaju realnost. Bez obzira što, prema nekim podacima više od 60 posto građana već ima pristup internetu, stoji činjenica da novi mediji još nisu deo medijskog prostora. Na primer, još uvek nema ozbiljnijih profesionalnih porotala. Portali B92, E-novina, kao i Peščanika i nekoliko drugih, nisu uspeli da relativizuju krizu u štampanim medijima i da se nametnu kao relevantan izvor informisanja.

U kontekstu profesionalnog organizovanja novinara, treba spomenuti i Nezavisno udruženje novinara Vojvodine (aktuelni predsednik je Dinke Gruhonjić). Ovo je udruženje očuvalo svoju autonomnost i, u najvećoj meri, izvornu autentičnost nezavisne pozicije. Upravo zbog toga ima zapaženu ulogu ne samo na medijskoj sceni Vojvodine, nego i šire kada je reč o aktuelnim društveno-političkim zbivanjima u Pokrajini.

NAJAVA MEDIJSKE STRATEGIJE

Sudeći po izjavama rukovodećih ličnosti, oba novinarska udruženja podjednako su nezadovoljna stanjem na medijskoj sceni Srbije. Po rečima predsednice UNS Ljiljane Smajlović, sloboda medija nije napredovala nego nazadovala: „Kritička reč se guši i filtrira, samocenzura je sveprisutna, čak se i novinari najuglednijih medija žale na pritiske i cenzuru“.⁶

Ministar za kulturu Nebojša Bradić

Predsednik NUNS Vukašin Obradović smatra da medijska situacija nikada nakon 2000. godine nije bila gora. Od toga da nema zakonskog okvira, sudske prakse koja se primenjuje, političkih pritisaka do tajkunizacije medija: „Gde god se osvrnete uočljiv je trend sužavanja medijskih sloboda i povećanje uticaja raznih neformalnih centara moći“.⁷ Po njegovoj oceni, međutim, haosu na medijskoj sceni u mnogome su doprineli sami novinari, „raznim ustupcima i vlastima i vlasnicima, a pre svega time što nismo u stanju da razlučimo profesionalnost od propagande i politike“.⁸

Niz neuspešnih (i sabotiranih) pokušaja da se medijska scena sredi i uskladi sa evropskim i demokratskim normama delegitimisla je medije kao važnog društvenog aktera. Nova medijska strategija treba da bude usvojena ove jeseni. Studija koja sadrži smernice za izradu medijske strategije za transformaciju medijske scene u Srbiji predstavili su zvaničnici Ministarstva za kulturu Srbije i misija OEBS i Evropske komisije u Beogradu početkom leta. Na studiji i programu strategije rade eksperti koje je angažovala Evropska komisija, a model za izradu predloga su medijska iskustva Danske, Austrije i Nemačke.⁹

7 Isto.

8 Isto.

9 Tanjug, 25. jun 2010.

6 Danas, 27. jul 2010.

Javna rasprava o ovom izuzetno značajnom dokumentu trajeće tokom celog septembra. Pomoćnica ministra za kulturu zadužene za medije Nataša Vučković Lesandrić najavila je da će OEBS organizovati šest okruglih stolova na različite teme koje su u medijskoj studiji izdvojene kao bitne za medijsku scenu Srbije.¹⁰

10 Danas, 13. avgust 2010.

Ministar za kulturu Nebojša Bradić ističe da će medijska strategija voditi računa „o javnom interesu u oblasti informisanja“, dok bi u skladu sa njom, medijsko tržište u Srbiji bilo uređeno „po najvišim mogućim evropskim standardima“.¹¹

11 Isto.

ZAKLJUČAK

Mediji nisu prošli transformaciju koja bi osigurala njihovu ulogu važnog aktera tranzicije. Zbog njihove tajkunizacije i tabloidizacije postali su značajni faktor opstrukcije tranzicije i zastupnik status quo. Osim toga, mediji se nisu prilagodili novim uslovima u svetu koji su značajno promenili ulogu medija, posebno štampanih. Izostalo je ozbiljnije bavljenje fenomenom „novih medija“, koji u svetu postaju sve relevantniji izvor informisanja.

Zbog izostanka bavljenja pravim temama, mediji su izgubili legitimitet kao nosioci značajnih društvenih i političkih promena. Postali su više instrument i nosioci interesa određenih grupa kojima odgovora status quo.

Profesionalni nivo, kao i integritet profesije, je takođe doveden u pitanje, što dodatno utiče na sve manji značaj koji imaju u društvu. Senzacionalistički način pisanja, kao i stalno manipilisanje izmišljenim ili stvarnim aferama, sveli su medije na nivo oglasne table.

Učešće OEBS u organizovanju šest okruglih stolova o medijima najavljenih za septembar, moglo bi dati važan impuls raspravi i donošenju pravnog okvira za medije. To bi moglo da podstakne reforme u Srbiji i eventualno mobiliše širu javnost na konstruktivnije učešće u javnom životu.

Očigledno je da Srbija nema potencijal da sama uredi svoj medijski prostor, kao što ga nema ni za druge značajne sfere politike i ekonomije, pre svega u koordinaciji i organizovanju dijaloga o određenim pitanjima. Zato je neophodan izrazitiji angažman relevantnih međunarodnih institucija, kako se ne bi obesmislio sadašnji momentum u preoblikovanju medijske scene.